

ABLONCZY LÁSZLÓ

„S kezdék nevetni a sírás helyett”

*Dicsőséget szomjaznak minden áron,
De, ha nem kell vér, olcsón is veszik;
Ritka dolog, hogy egyetértsen három
A holnapot ma bizvást megeszik...*

(Arany János: Bolond Istók)

Amikor az 1993 tavaszán „kétség'b'esett kacaj”-jal újjáíródott *Az ugató madár*, s amikor az „ott volt a csapás *Világoson*” történelmi látásmód *A Nagyvidai cigányok*-formán Sütő Andrásban a „kezdék nevetni a sírás helyett”-re formálódott, szükséges felidézni a fogantatás drámai helyzetét – írói és magánemberi vonatkozásban egyaránt.

A szuzai menyegző: a kétségbeesés végső víziója, egy nép megsemmisítésének tragédiája a nyolcvanas évek fordulóján született. Ebből nincs tovább – a költői én megélt a közösség pusztulását; ismét Arany Jánost idézve, „az ápolat népgyűlölség” (Gondolatok a békekongresszus felől) nagy romlása bekövetkezett immár.

Nyelvben és műben bujdosó haramiaként kell élni, miközben a fizikai és erkölcsi megsemmisülés ördögi árnyai naponta kísértenek. Ekkor még bűvőhelynek tűnik Sikaszó. Később derül ki: lehallgatók rögzítették a szerző álmait; a sátáni hadosztály műszaki osztályát 1992-ben a vegyész alakulat követte; a lassan, párologással fojtó mérég az isteni gondviselés és Éva asszony gyanakvásának jóvoltából nem volt végzetes. Sütő Andrást folytatólagosan kísértette a zsarnoki politika, hogy erkölcsi erejét, írói, emberi tekintélyének hitelét veszjejték. Olykor „baráti” tanácsoknak mondott ellent, egyszer elkészített dicsőítő felszólalás elől tűnt el, máskor a diktátort magasztaló nyilatkozat aláírásának kényszerűségéből vágta ki magát. Az elmúlt évtizedek szellemi-politikai nyomorúságára utalva Sütő András többször említette író társait, Bajor Andort, Szilágyi Domokost, akik Csiki Csaba ideggyógyászati osztályára menekültek Marosvásárhelyen, hogy megpróbálják túlélni az elviselhetlent. A zsarnokságból való menekülés egyik lehetősége a szerepjátszás, amely majd *Az ugató madár* Bolond figurájában oly drámai erővel mutatkozik meg.

Az Advent a Hargitán is a magányos bujdosó lét költői drámája – Bódi Vencel házikóját sikaszói képzelettel emelte a romlások és csodák világába –, ahol minden megtörténhet. Ahol a pusztuláson túl a csodákra is van esély.

Az ugató madár fogantatása az Advent a Hargitán közelében, 1985-ben kereshető. Korábbi történelmi drámáiban a protestantizmustól (*Egy lócsiszár virágvasárnapja*, *Csillag a máglyán*) az emberiség kezdetének mitológiai idejébe húzódott vissza (*Káin és Abel*). Az események helyét illetően az új drámában legszemélyesebb életkörét, Marosvásárhelyt választja; a korszakot tekintve pedig nemzeti létünk talán súlyosabb hónapjait és éveit idézve föl: elbukott szabadságharc után egy újabb s reménytelen fellobbanás, a székelyföldi összeesküvés véres megtorlása köré építette a drámai eseményeket.

A történelmi idő drámai értelemben is személyessé vált Sütő András emberi-írói létében. Arany János ugyan nem kényszerült menekülésre, mégis a Világost követő időkben a *Családi körben* (1851) „Béna harci lép be, sok jó estét kíván”; a törökországi száműzetésből hazatért Egressy Gábort köszönti, aztán a bujdosásra induló Juliskájáról ír, s 1850 szilveszterén poharat emel „azért ki bujdokolva jár”. S ami Aranytól gesztus, Jókainál megélt élmény. *A tengerszemű hölgyben* Jókai így idézi fel tardonai bujdosását: „Nem vagyok hős, se óriás, megijeszt a lövés hangja, elsápadok a halál előtt, könnyre fakaszt a fájdalom – de az utamról le nem lépek, ha nevem alatt nem írhatok, írok a gazdám kutyájának a neve alatt, leszek Sajó: *ugatni fogok*, már nem beszélhetünk, de el nem hallgathatunk.”

Az ugatás tehát a megszólalás végső és kétségbeesett jogához való ragaszkodás. S a félelem és megalázottság kényszerűségébe szorított ember állatiasított jajdulási hangja is. Ahogyan Harag György *Éjjeli menedékhelyének* kolozsvári előadásában mintegy monumentális vízióként négykézlábra állt és ugatni kezdett a megalázottak és megnyomorítottak gyülekezete, ilyen értelemben Sütő András számára az ugatás metaforikus kép is a kiszolgáltatottságban.

Az *Advent a Hargitánban* még csak Csudalátó Dániel kutyájának a hangja veszett el – az elnémított világ játékos-jelképi gondolataként. Az ugató madár Bodor Péter műve. Az ezüstsípjától megfosztott madárfaragásba illeszti ugató szerkezetét, mint-hogy a kutyafaragáshoz szükséges juharfa elfogyott. A madárnászinduló hangját idézi Bodor képzelete, s a drámaköltő Sütő András Tamási Áront is asszociálja. Az énekes madarat. Csakhogy Magdó és Móka az armányoktól ketten eggyé válva, a szerelem csodatevő erejével madárrá változva elmenekülnek – az Idő, a Történelem Sütő András világában már nem engedi az idilli röpiülést és szabadulást. Ugató madara szárnyalni sem tud. De az ugatás jelképi erejének indíttatásaként, mint legtöbb írásának mélyén gyermekkori félelmek élményei is fölmerülnek benne. A kamarási, álom és ébrenlét határán átvirrasztott éjszakák, amikor a csönd a portáról portára ugatásra kapó kutyák csaholását erősítette fel. S mintha végső fenyegetéssel harci láncban a szülői házra támadnának.

Börtönben faragják ezt a madarat, s már csak az *emlékezet álmovilágából* hozná a havasi szellő. Sütő András madara már nem szólalhat meg: rabságban és kiszolgáltatottságban született. Fojtogatás közepette már csak nyüszíthetünk, ez pedig a kutya hangja. Sütő András a dráma első változatában, a darab elején, a Bolond látomásában az igéket és jelzőket szárnyasította, melyek „A virágos fák ágain tollászokdtek, majd váratlanul ugatni kezdtek. Ugattak, mint az éjszakai komondorok”.

Az új drámában – okkal – elhagyta a lírai metaforikus képet. Mert erejét gyöngíténé. Később Bodor Péter kényszerűségben tákolt madárműve drámai jelentésben szólal meg. Így egyszeri fanyar, bizarr és groteszk – történelmi jelképiségében is. Költői szárnyalás, a lírai fájdalom helyett a képtelen közösségi lét, művész és hatalom viszonyának földközeli és abszurd kifejezéseiként. S hozzá: *az ugató császárnál* abbamarad a megnevezés, mert a „madár”-ra már nem tellett a festékből.

Bodor Péter madara persze írói teremtő fantázia műve, mert a székely ezermester zenélő kutat, hidat és orgonákat szerkesztett. S hogy e különös munka több értelemben is esztétikai jelentőséggel szolgál Sütő András számára, arra számos momentumában Bodor titokzatos és talányos élete is ihletet adott. Mert ahogyan Fodor István krónikásfüzetéből értesülhetünk (Bodor Péter, a székely ezermester – Marosmenti Élet kiadása 1936), erdőszentgyörgyi születésének évszáma bizonytalan; 1778 vagy 1788. áp-

rilis 15. merül fel adatként. A falu református parókiáját tűz pusztította, s az anyakönyv vélhetően az újrakezdett népességi számbavételt rögzítette. „Állítólag” – így kezdhethetnénk több mozzanatot Bodor Péter homályba tűnt életéből. Romantikus, regénybe illő feltételezett családi fogantatása Zilahi Sebess Péter református lelkész elmebajos lányától és Zeyk János udvarában szolgáló süketnéma legénytől. Csak feltevés, hogy Bécsben műszaki tanulmányokat folytatott, de az már bizonyos, hogy 1816-ban bankóhamisítási ügybe keveredvén, a zamosújvári börtönbe került. Aztán a vásárhelyi zenélő kút alkotója hosszú esztendőkre eltűnik, mígnem 1849-ben a szabadságharc segítségével gyutacsgyárat létesített Marosvásárhelyen, s még ez év augusztusában Kolozsvárot, Farkas utcai szállásán szívszélhűdésben halt meg.

Költött, újraköltött személy tehát Sütő András Bodor Péterre, hiszen az ő drámája akkor éled fel, amikor a valóságos személy már halott. Mégis, a nép körében élő Bodor-legenda motívumai új értelmezésben drámai sorssá emelkednek írói látomásában: a lengyel hercegnővel való titokzatos szerelem, a zenélő kút elnémítása, miszerint a börtönből kiszökött Bodor Péter egy csavart eltávolított. A kút tetején Apolló-szobrot láttak, tévesen. Valójában Neptun-alak állt a kupola csúcsán.

Bodor Péter személye felmerül Orbán Balázs székelyföldi krónikájában is. Amikor a szabadságharc idején a móc csapatok székely falvakat pusztítottak, Szabéd is veszélybe került. S ekkor szállították a falu templomába Bodor Péter orgonáját. A gyűjtogató hadnép rémületen valamiféle csodafegyverre gyanakodott, s megfutamodott Szabéd alól.

Bodor Péter titokzatos és tünékeny alakját helyezte át Sütő András egy új történelmi korba, a világsíki fegyverletételt követő évekbe úgy, hogy az alkotó-teremtő ember mai idegrendszerét és sorsát a történelmi-politikai mindennapok csapdájában mutassa meg.

A reménytelenségben, pontosabban a széthullás, szétverettség közepette a *csodavárás* a kétségbeesés reményváltozata. Így várták csapataival visszatérni Bem apót; mások Erdővidéken és a Maros mentén látták felbukkanni Petőfit, s a politikai képzelgők egy európai hadsereg felmentő hadműveletéről reméltek híreket.

A fantáziáló csodavárás dramaturgiai erővé válik Sütő András darabjában, amikor a Bolond – alias Horváth Csongor – Petőfi vagy Rózsa Sándor képében jelenik meg. Valóságos volt például, hogy a székelyföldi összeesküvés némely személyes és történelmi ténye is drámai játékká, dramaturgiai gondolattá formálódik. Az *ugató madárban* Makk József Péterffi nevű pesti kereskedőnek mondta magát, és a marosvásárhelyi hadbírószág vizsgálati fogságából úgy szabadult, hogy egy hamburgi lapban hamis hírt adatott le; Párizsba távozott. Amikor Sütő András Claudiával Bodor Lajosként menti Péter életét, egyszerre tekinthető ez a történelem és Sütő András játékanak. Az is felidézi a valóságos történetet, amikor a komisszár fegyvereseivel a bankóprés működésének pillanatában rátör Bodor Péter házára. Bukarestben kísértetiesen megtörtént: Nagy József szabómester házat körbevették a nyomozók, hogy Makkot elfogják, ám a házigazda lélekjelenléte megmentette a bujdosót, egy nadrágot nyomott kezébe, s kiküldte műhelyéből, mintha szolgáját szalajtaná megrendelőjéhez.

A valóság élet-halál játéka sűrűsödnek így esztétikum má, s teremtenek egy újjáértelmezett, megvilágított mai helyzetet és közérzetet Sütő András darabjában. Egy *bujdosó író* drámai naplójának módosulásaként is számot vetve az Idővel, a Történelemmel, az elmúlt évtizeddel. Jókai Mór sorsát és művét parafráztuk Sütő Andrásal kapcsolatban. Az összkiadásban Jókai naplója mellé egy elbeszélést illesztett, címe:

A megölt ország. Véres és kétségbeesett vízió, ahogyan „Pizarro vérebei ugatva törtek előre, s az ég felé kezdtek ugatni...” Az inkák pusztulásának krónikásaként Jókai a világi vereség űzöttségében a bujdosó naplóíró fájdalmas személyességét szólaltatja meg: „A rézszínű faj azóta csendesen enyészik”.

A sorvadás és pusztulás okait azonban Sütő András nem a tegnapi és mai Pizzarrokból keresi. Már *Az ugató madár* első változatának Proológusában a Bolond mondja, amit az újraírt drámában Bodor Pétertől hallunk: „magyar nem vész el csak magyar által”. Sütő András a közösségi és történelmi méretű *önpusztítás* okait, drámáját írta meg *Az ugató madárban*.

Az 1985-ös fogantatás még a korábbi történelmi drámák emelkedettségét idézi, s az 1993 májusában, majd a gyulai előadás tanulságai nyomán átdolgozott mű a nemzeti *önpusztítás* tragikus gondolatát Arany János-i keserves nevetetheték nézőpontjába fordította át. Az *Egy lócsiszár virágvasárnapjának* fordított változatát is idézi *Az ugató madár* első variánsának indítása, amelyet a szerző Proológusnak nevez. Egy „dal” szólítja meg Bodor Péter alakját, melyet a halálos ítélet felolvasása követ. Csak amíg Kolhaas Mihályt bitófára juttatja a fejedelem, a császár megkegyelmez az építésmester életének. Bodor Péter kedvesének, Claudiának köszönheti életét, de mi áron? Ezt Sütő András talányosan lebegtetni az első variánsban. Heyerle ezredes nagy széptevő, s egy vonzalom a Komisszárral is szóba kerül. A bűnbeesés, csábulás visszatérő mitológiai motívuma ez, hiszen Lisbeth múltjában Müller Ferenc merül fel; Káin kedvesét, Arabellát Ábel is megérinti. *Az ugató madár* első formájában Claudia epizód szereplő. Az az asszonyi okosság, fülleltség, érzékiség, amely az új drámában gondolati és dramaturgiai vonatkozásban mélyíti Bodor Péter sorsát, hiányzik a korábbi darabokból. A kísértések motívumát se érinti az új dráma. Az 1985-ben írott darabban a Claudia-szerelem, az ihlető „vénszú” minta inkább csak Bodor szavaiban mutatkozik meg. A mostani és végleges formában a Makk-kal való vita és szellemi párviadal, mely mintegy tengelyét adja a dráma gondolatiságának, épp a Claudia-szerelem jeleneteiből indít és tér vissza. Így Bodor Péter magánüdvösségének óhaját költői erővel igazolja, s ettől is feszes és igaz majd Bodor konok tiltakozása. Az *Egy lócsiszár virágvasárnapjának* az Énekek Éneke adta a poézisét Lisbeth és Kolhaas szerelmének, az 1993 májusában írott és Gyulán előadott darabban a Paraszttiblíából ismert *Az Asszony teremtése* című történettel lírai, mitológikus kapcsolatot teremtett korábbi drámáival. Ám a végső változatban élesen fordít, és a mitológiát szarkasztikus játékossággal bontja ki, amikor Bodor táncos léptekkel fuvalázva a görög kecskepásztor, Daphnisz szerepében üzekedik lánykájával, Chloéval. Döntő, a dráma lényegét meghatározó jelenet ez a hangváltás, mert a történelmi nézőpont keserves-gunyoros természetű így a magánélet, a szerelem körét is áthatja. Egységesebbé és következetessé vált a dráma hangvétele.

Makk József robban be a családi idillbe. Az 1985-ös elgondolásban még Libényi János folytatott vitát Bodorral a szabadságharc újramegkezdésének esélyeiről. Sütő András nemcsak azért váltott személyt, mert időközben Libényi János szabómestert és Ferenc József elleni merényletét Páskándi Géza *Lélekharang* című darabjának középpontjába állította. Libényi anarchista volta a 80-as évek zsarnokságában asszociációkra is lehetőséget adott, s egyben szűkítette a dráma gondolati körét – Sütő András ezért is választotta Makkot az új változatban, mert személyében mélyebb és árnyaltabb vita bontható ki. Összevetve a két dráma vitajelenetét, igazolódik Sütő András módosító szándéka. Mint olvasható, a mostani drámában Makk József szerepe Libényinél súlyosabb. Itt a vita átgondoltabban szerkesztett. Már az is növeli a sodrását, hogy Makk, aki kato-

naként a számítások embere, lelkesedik, s Bodor, aki szárnyaló-művészi természet, ironikus ellenszúrásokkal igyekszik hűteni barátja terveit: „Repetát a vérfürdőből!” – mondja, s még Kolhaas Mihály igazságküzdelmét is felidézi, amikor Makknak ekképp replikázik: „Elveszett *pipaszurkálót*, karikagyúrút meg lehet találni. Elveszett szabadságharcot friss vértől ázott csatatereken sohasem.”

Mintha Illyés Gyula *Fákylángjának* nagy vitája lobbanna fel Bodor Péter és Makk József között azzal az ellentézettséggel, hogy a kossuthi érvekkel a katona szárnyal, s a hideg ész szempontjait, a Görgey-gondolkodást Bodor Péter, a kossuthi alkot képviseli. Azért is eleven és drámai ez a dialógus, mert Sütő András nem hagyja jellemgörcsbe merevedni a vitajeleneteket; Makk sértése után átölelik egymást, majd Bodor Péter – újabb fordulatként – Makk érveivel folytatja a vitát. Bodort újabb sértés is éri: „Ha egyáltalán magyar maradtál” – ez az egyik, s *Az ugató madár* drámai lényegére és mélységére utaló legfontosabb gondolat. A *kétségbevonás* – ha nem úgy cselekszel, és nem úgy gondolkozol, ahogyan elvárom, akkor *emberi hovatarozandóságodban válsz kérdésessé, illetételessé*. Találkozásuk és a drámai gondolat kulminál ebben. Amikor az összeesküvés tervét, szerkezetét fejt ki Makk, ebben már az árulkodók megsemmisítésének eszelős víziója tűnik elő. Libényi az első drámában Saint Just-öt idézve mondja: „Nemcsak az árulókat, hanem a közömbösöket is meg kell büntetni.” Utóbb Makk ennél is végletesebb. „Megsemmisítem családostul, megöletem, főbe lövtem... Meztelenül kergetem ki az országból... az árulókat.” Erre Bodor Péter: „Megőrléte! Haynaut, a bresciai hiénát akarod felülmúlni vérengzésben és nemzetárulásban?”

A véglegessé formált drámában már nemzeti-társadalmi méreteken mutatkozik meg Makk túlzó és elvakult álláspontja, amely hatalomra jutván, Kálvint is idézi, aki másság okán máglyára küldi barátját (*Csillag a máglyán*). Innen nincs tovább, Makkal Bodor nem tud haladni. S hogy mégis ráugrik a bankóprést működésbe lendítő küszöbre? – arra egy színpadilag is hatásos és lélektanilag fordulatot jelentő momentum ragadja. A titokzatos dobozból kibomló koporsó és a Közbátorlét Nemzeti Védegylet rágalmozó levele, melyben őt vádolják az összeesküvés elárulásával.

Szikrázó kerekék és tűzijáték születésnapi mámorában az *Egy magyar nábobban* érkezik egy koporsó „bársony szemfedővel letakarva, tetején a Kárpáthy család ősi címere, oldalán ezüst szegekkel kiverve Kárpáthy János neve”. Abellino küldte, s az ünneprontó döbbenetben „az iszonyat lezár minden ajkat” – írja Jókai. Sütő András drámájában a koporsóüzenetre az önvédelem végső kétségbeesésével kiáltva kérdezi: „Akkor ez most hányadik halálom?” – és megindítja a bankóprést. S egy kétségbeesett ironikus mondat következik, mielőtt még a Komisszár fegyvereseivel belép: „Mennyit kér tőlem a Duna menti népek fölzsabadítása?” Makk és Bodor nótára gyűjt. Nem önfelédlt dalolással, hanem mint Tamási Áron *Ősvigasztalásában*, midőn összeomlik a világ és életüket siratják a legények, „vadul csárdásba kezdenek”. A mulatásban élet-halál ősi gesztusa nyílik meg Sütő András jelenetében is.

Heuréka! Nincs más önvédelmi és igazolási érv Bodor Péter számára, mint közügyi gesztusként elindítani a bankóprést.

A korábbi történelmi drámák heroikus pátoszában itt túllép Sütő András, s Bodor helyzetét már magánemberi sértettségében is groteszknek mutatja. Méltóságát a közbátorlét patkányok társaságával szemben kell megvédeni? S a Duna menti népek fölzsabadításának sikere bankóhamisítóján múlik? Ám legyen! Különösen nyomatékos ebben a Duna menti népek fölzsabadítása mint végső szempont. Az első változatban Libényi érveként még elhangzott: „Bécs ígérétéől szerbek, románok, horvátok is ki-

ábrándultak". Az 1848–49-es forradalom bukásaként annyit ismételt ideológia ítélet: Kossuthék későn ismerték fel a nemzetiségi kérdést. Makk már *nem hivatkozik a szomszéd népek becsapatottságára*. Az 1989-es „változások” és az 1990. március 19-i pogrom áldozataként és íróként Sütő András joggal kérdezheti: és ha a magyar politikában felmerül az összefogás gondolata? Megszenvedettsége okán Sütő András okkal mondhatja: *ne áltassuk magunkat*. Az Idő nem tisztította ki a sátáni indulatokat: Vasvári Pált és Madách Imre családját felkoncoló tajtékos ösztönétől a Duna-medence népei a felső politikák gyűlölségszító indulataitól másfél évszázad múltán sem szabadultak meg. Keserű iróniával Sütő András ezért is tudja láttatni Bodor Péter és Makk lelkesültségét, a nemzeti és a nemzetek közötti megbékélés képtelen emberi és politikai momentumait.

Bodor iróniáját említettük, mellyel Makk forró képzületét hűti, s a mindennapi politikai-történelmi realitásokra próbálja rádöbbszteni. Korábbi drámáiban Sütő András azonos izzásban ütköztette hőseit, most distancíroz. Mint idéztük, egy fordulattal megmutatja: Bodor is tud Makk forradalmias hevületével érezni, de ő már egy *más dimenzióból nézi* a nemzet ügyeit. S hogy a bankópréssel mégis közügyekbe robban, abban már hazafias lelkesültsége helyett a magánemberi mivoltában ért rágalom vezet. Az *áruló* motívuma ez. Németh László Görgey-je azzal menti és nyugtatja magát, hogy egy nemzet méltóságát, önbecsét tartja meg, ha őt a világosi fegyverletétel és a szabadságharc bukásának bűnbakjaként nevezik meg. Sütő Andrásnál *mozdul és árnyalódik* az áruló-konfliktus. Németh László hősenek tragikus magáramaradottságában mintegy felmentő, megtisztító, *mitologizált egységben* láttatja a haza vádját, közösségi és morális súlyát. Sütő András árnyaltan bontja ki, hogy a nemzet nevében megnyilatkozó vélekedések, magatartások kicsinyesen és provinciálisan is megmutatkozhatnak – a város előljáróinak személyében például.

Sorsukat, a drámában való szerepüket Sütő András koncepcionálisan újragondolta. Az *ugató madár* első változatában főbíró, főügyész, ítélmester, elmeorvos, börtönparancsnok, lelkészek a leégett vendéglő *nyári kerthelyiségében* gyülekeznek. A dráma végleges változatában megnevezi: Székely Bömbölda. A társaság színvonala adja a hely cégérét. A hatalmat, a megtorlást szolgálják, s közben Árpád apánkat a zenélő kút ékességeként akarják látni, mellüket domborítják, és Kossuth-dalokat énekelnek. Az 1985-ben írott darabban Martinovics Ignác jegyében ápolták a hagyományokat, de jól módosította Sütő András, amikor a mártír gondolatra nem szűkítette a buzgólkodó hazafi-érzéseket, hanem *az egészre érvényes hiteltelenséget* mutatja meg gunyorosan. Ahogy Arany János írja a Vojtina ars poeticájában: *„müdön a hont ordítva szeretik”*.

Az ordítva honszeretők a Székely Bömböldében Kossuth Lajos üzenetét dalolják, tanakodnak a nemzet sorsáról, és a sör habjáról elmélkednek. Bach-zene nekik azért nem kell, mert számukra a labanc politikust idézi. Élet és halál dolgában közügyi emberként a császár nevében ítéleznek, s a Nemzeti Védegyelet kollektív füledtségében ismét csak törvénykeznek – ártatlanok fölött. Ebben mutatkozik Sütő András drámái nézőpontjának keserves kacajra fakasztó természete. Az egykori műben inkább poentírozó villanások fedezhetők fel. A Mártírjaink Emlékét Ápoló Bizottság elnöki, főtitkári tisztének megválasztása például, amely az egykori politikai élet publicisztikus karikatúrájaként jelent mulatságot. A mostani, bömböldebeli társaság együtt és személyeit tekintve is abszurdoid sorsot mutatnak. Amint az egész drámát is átszövik a groteszk elemek, amelyek a darab rendezője számára a stílust meghatározhatják. Tudathasadás a sorsuk: a császárt szolgálják, és ellenében mentik a hont. A politikai látszathűség és a bujdosó honmentő lelkiismeret tragikus kettőssége szorítja őket.

Döntő Sütő András színpadi látásmódjában, hogy a korábbi darabokkal összevetve, talán éppen Harag György, Sík Ferenc sikeres előadásainak inspirációjától vezetve, *hang- és látvány*-gondolatokkal is erősíti a drámát. A kacagó és viharos táncot lejtő feyencek képe, a rabságához ragaszkodó Bodor Péter, az előljárók feleségei (az 1985-ös darabban még nem szerepelnek) a tüsszentőporral, a tárgyalás súlyát teszik komolytalanná. A megzavarodott óra – mely Tamási „madár”-játékában a csoda – a fal elmozdulásának pillanatában megáll, Sütő Andrásnál a zavarodottságot jelzi azzal, hogy hatot üt, kilencet mutat, a valóságos idő pedig 11 óra (jelezve a diszharmonikus történelmi világ létét).

A kiteljesedett drámakompozícióban dramaturgiai következetességet igényel a rács mögötti zenekar jelenléte, amely a korai elgondolásban még nem bukkant fel. Ellettben a Bolond személyével, aki sorsát tekintve szervezettebb lett általa, hogy nevet változtatott: Dudik Csongor Horváthra módosult, s a kivégzett Horváth Károly bátyjaként fájdalma személyesebb. Amíg az 1985-ös darabban a harmadik felvonásban a tanórát követően az ápolók elvezetik Dudikot, a mostani sorsa – bizonyára az idő engedékenysége folytán is – lelepleződhet. Ahogy hülyesége az igazság kimondására csak menedék, álca a zsarnokságban. Tompa Mihály versével siratja a széthulló nemzetet, fájdalma és kétségbeesése a Világos utáni Vörösmartyt idézi a nemzeti tragédia apokaliptikus látomásában. „Megőszült az Isten” – mondja Sütő András Bolondja. Vörösmarty Mihálynál az *Előszó*ban olvasható kétségbeesett vízió: „A föld megőszült; / Nem hajszalanként mint a boldog ember, / Egyszerre őszült meg, mint az Isten”. Ki-ki más-ként nem látja tisztán az eget, a kéve ezért hullik szét – véli Sütő András nemzeti mivoltunk megmaradása fölötti gyötrelmes víziójában.

Bodor Péter megszenvedettsége folytán menekülne az alkotás paradicsomi állapotába. A művészt öntörvényű mivoltában Claudia is meggyőzte, s lám, éppen az ihlető kedves az, aki gyermekáldás okán a jövő nevében rábíra a császár hódolatát kifejező alkotásra. Tragikus és feloldhatatlan kettősség szorításában teljesedik be Bodor végzete. Magánüdvössége megőrzésének reményében a művész morálisan megsemmisül. „Az utókornak nincs ítélet a fején, sem kötél a nyakában. És vegye tudomásul a jövő, hogy egyszer majd maga is jelen idő lesz a kényszerűségek kínzókamrájában” – érvel Claudia. Igen, a perc, a jelen mindig érvet, alibit(?) is szolgáltat, hogy a jövőtől megfosztassunk – innen magyarázható, hogy nevetésre hajló kedvünkben mégiscsak sirasuk Sütő András drámájának szereplőit és Bodor Péter sorsát. Nem történelmi önsajnálunk, hanem jelenkori nyugtalanságunk végett. A lojalitás a Jövőt veszti el, az Arany János-i képet átfordítva: a dal, az alkotás művészi voltát semmisíti meg, ha nem villámként és a „levegőégbé” íródik; vele bukik teremtője is. A tét úgy drámai, hogy a Jövő, vagyis a megszületendő csecsemő a végső és kényszerítő erő Bodor Péter megalkuvásában – így vélte a gyulai előadásra elkészült változatában. Az életmű eddigi ismeretéből következik a Madách Tragédiáját is felidéző Jövendő, mely az anyai érzésekben minde- nek ellenére derülni láttatja a horizontot.

Amikor a nyolcvanas években az *Anyám könnyű álmat ígér* sokadik kiadására készült a Szépirodalmi Kiadó, a szerző kérésére Brueghel *Téli vadászat* című képe került a borítóra. Claudia anyai érzéseiben a gyermek Jézus megmenekülését idézi, a bruegheli kép a betlehemi gyilkosságot asszociálja. A heródesi időkben az életben maradt csecsemő, a gyermek jelentheti a megváltást, a Holnapot. A bitó alatt álló Kolhaas abban a holnap-tudatban hal meg, hogy Nagelschmidt a müncheni úton, a legrövidebben, kézen fogva viszi tovább a gyermeket.

A mai Sütő András Arany János aggodalmával érzékeli: „De bár fogy a nép és hazája pusztul, / És a jövődő hallgat, nem felel” (A költő hazája).

Az 1993 májusában írt változat végső sugallata: a pusztulás és fogyatkozások közepette a megszülető csecsemő sírása törheti meg a Jövődő némaságát. Tamási Áron a *Hullámzó völegényben* a fazekasmester művészvoltának bukását iparosi igénytelenségében mutatja meg, Sütő András az esztétikum és politikum összefüggésében az idilli konfliktusnál mélyebben és tragikusabban látja az alkotó drámáját. A hatalommal szembeni engedékenység a művészen az embert, s az emberben a művészt pusztítja el – halljuk a drámaíró gondolataként.

A most olvasható és végleges változatban azonban a magánemberi szférából a közösségi tragikum magasába emeli a drámát azzal, hogy az egyéni pusztulás helyett most a kollektívum mártírsorsával végződik a dráma. „A párhuzamosok az akasztófán találkoznak” – mondja a Komisszár. *Vásárhelyen, a Bolyaiak városában!* A nem euklideszi geometria, vagyis a modern matematika és tudományok alapgondolata e bizarr politikai-történelmi és sors-axiómává sűrűsödik. Hiába a Császárnak tetsző igyekvés, hiába a fizetett Bolond státusza, a művészember magánüdvösségvágya – bárhonnan is próbálja a megmaradás esélyét – sorsuk egy: *az akasztófa*.

Kegyelem és ítélet három felvonásban – így szólt az 1993 májusában bevégzett darab. A gyulai előadás nyomán az új változat a kollektív tanulásra figyelmeztet: *Magyarok három felvonásban*. Amaz az egyéni, Bodor Péter sorsára utalt, a mostani a közösségi sorsra eszméltet bizarr eligazítással. S e közösségi gondolat felerősödik a darab képi utalásait, szellemét tekintve is. Csokonai, Petőfi, Tompa és Vörösmarty jelenlétére már utaltunk. Áthatják a drámát az irodalmi, erkölcsi utalások; egyféle nemzeti-erkölcsi-szellemi mitológiát is teremt *Az ugató madár*. Petőfi halálával kapcsolatosan elhangzó „potomság” Illyés monográfiáját idézi; Claudia kedvesét Katona József hőseivel azonosítja: „Ó, te Bánk bánnak soha magyar földön ki nem vésző mása.” Aztán népdalok szárnyalnak fel, és a zsoldár költészete s századokat összefogó hangjai zúgnak a közösségi megmaradás óhajtásaként.

A hetvenes évek történelmi drámaiban egyének-eszmék küzdöttek; *A szuzai menyegző* már egy nép pusztulásának víziója; *az Advent a Hargitán* egy szerelmi kamardráma, ám a hegyi házikó körül kántáló, kiáltó és elnémuló emberek sorsa is a kollektív tragédia szorongató érzésével kísért. S *Az ugató madár* számos egyéni sorsot összegez egyé, azonossá. A véglegesített változat a sortűz után már balladai magasba is emeli a közösségi fájdalmat. Az özvegyasszonyok végtelen menete, egy nép balladai siratása az Időnek mindenkorai fájdalmas gyászait idézi fel – egy apokaliptikus Duna-mendecei siratóban.

„Tebenned bízunk...” – zúg a zsoldár, és képzeletünkben rendületlenül vonulnak a férjüket, kedvesüket vesztett asszonyok az Isonzóban, a Don kanyarban, szibériai munkatáborokban, Duna-deltában odapusztult és ötvenhat áldozatainak gyászolói zarándokolnak végeláthatatlan menetben, az öröklétig tartó gyászban.

Egekbe hatolóan zúg az ének: „... és te megmaradsz minden időben.” És vajon a kegyelem megtart-e bennünket annyi gyász és fohász nyomán?

Az ugató madár születésének helyétől, a szerző házatól rövid sétányra található az egykori Postaréten a székely vértanúknak állított emlékmű, melyre Jókai Mór szavait vészték: „Törvényesen, szabad és független nemzeti állás / Intő szobra legyen, honfi, e drága jel itt”.

Sütő András a törvényes, szabad és független nemzeti és nemzetiségi állás álmával hűtlen hívséggel (Arany János) írta darabját. A történelem ihletésében „egészen, s mindig igaz” darabot alkotott.

Ne tetszelegjünk az elközönyösítő Időnek, mondjuk ki a mű súlyát: *jelentős nemzeti dráma született.*

Az *Egy lócsizár virágvasárnapja*, a *Csillag a máglyán*, a *Káin és Ábel* vagy *Az álomkommandó* más nyelveken, külföldi színpadokon is elindultak a maguk útján. *Az uगतó madár*nak hasonló utat nem remélhetünk. Mégsem kisebb amazoknál, sőt: személyesebben érint, mert kegyetlenül sorsunkba vág.

A 90. zsoltár a minden idők áhítatában zúg bennünk tovább: „Mint tegnapnak ő elmúlása. És egy éjnek rövid vigyázása...” Újabb éjszakák eljövételének félelmében hosszú vigyázások ideje szakadt ránk – éli és féli Sütő András az egykori akasztódomb és mai gyűlöletek városában Marosvásárhelyen, melyről Csokonai írta: „A világ abroszán legkritikusabb hely, / Mely a csinos nyugat s a durva kelet között, / Középpontban lévén, tisztán kimutatja, / Milyen még az ember s földünk ábrázatja.”

Strasbourg, 1993. július 8.–október 1. Budapest

Ezúton köszönöm meg Sütő Andrásnak, hogy *Az uगतó madár* 1985-ben fogant változatát is megismerttettem, és hivatkozhattam rá.

